
RUINY: ŻYWE DZIEDZICTWO. Konserwacja, restauracja i rewaloryzacja

FREND A Antonino ¹ SOLDANO Silvia ² BORLIZZI Patrizia ³

¹ Antonino Frenda, LINKS Foundation - Leading Innovation and Knowledge for Society
<https://orcid.org/0000-0003-3102-1624>

² Silvia Soldano, LINKS Foundation - Leading Innovation and Knowledge for Society

³ Patrizia Borlizzi, LINKS Foundation - Leading Innovation and Knowledge for Society

ABSTRAKT: Ruiny symbolizują europejskie wartości i ilustrują europejską historię i dziedzictwo, a naszym celem powinno być podniesienie świadomości tego dziedzictwa, aby stworzyć silniejszą identyfikację z Europą i dalszą integrację europejską.

Chociaż ludzie zamieszkują miejsca Światowego Dziedzictwa i ich okolice, ich rola w procesach dziedzictwa i zarządzaniu nim znacznie się zmieniła.

Obecnie musimy połączyć cele ochrony z celem inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu. Społeczności lokalne należy zachęcać do wykorzystywania lokalnych dóbr kultury jako punktu wyjścia w procesie, w którym podmioty lokalne są zachęcane do aktywnego zarządzania dziedzictwem i mają możliwość rozwijania tego dziedzictwa w odpowiedzialny, rentowny i zrównoważony sposób.

W swoim wyrazistym i fascynującym obrazie ruiny muszą powrócić do współczesnego życia, od którego często są dramatycznie oddzielone.

Interwencje na ruinach wydają się trudne i ryzykowne, na granicy między konserwacją archeologiczną a architektoniczną.

Współczesne interwencje architektoniczne na ruinach oscylują od konserwacji do reintegracji, aż do absolutnego ekstremizmu polegającego na rekonstrukcji, uznawanej za dopuszczalną i właściwą tylko wtedy, gdy opiera się na współczesnym projekcie, który ze znajomości historii prowadzi do twórczej i nowoczesnej formy i obrazu dzieła architektonicznego.

SŁOWA KLUCZE: Ruiny historyczne, konserwacja, opactwo St. Galgano, rzymska Villa del Casale, świątynia katedralna Rione Terra

1. Wprowadzenie

Ruiny stanowią obszar zainteresowania dla eksperymentów i rozważań teoretycznych w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego.

Liczne występowanie ruin w miastach europejskich, zwłaszcza włoskich, rodzi szereg pytań i wiele czynników, które należy wziąć pod uwagę. Z tego powodu nie jest łatwo wskazać jednoznaczną drogę, którą należy podążać.

Konieczne jest ustalenie jakości i znaczenia ruin, określenie powodów, dla których należy je zachować i dla kogo, biorąc pod uwagę fakt, że miasta rozrastają się w zawrotnym tempie i że rośnie również różnorodność kulturowa ich mieszkańców.

Termin "ruina" ma podwójne znaczenie, wskazując zarówno na proces, jak i na wynik tego procesu. Wskazuje na fizyczne zniszczenie lub rozpad czegoś lub też stan rozpadu lub bycia zniszczonym.

Odnosząc się do dziedziny dziedzictwa kulturowego, termin ten odnosi się do pozostałości budynku (zazwyczaj starego, który uległ znacznemu zniszczeniu lub rozpadowi), wskazujących właśnie na rezultat zniszczenia, pozostałości, opierają się czasowi, by świadczyć o tym, co kiedyś było i co się wydarzyło.

Ruiny zatem nie tylko reprezentują namacalną część przeszłości, która częściowo zniknęła, ale przede wszystkim są generatorem pamięci i mogą stanowić okazję do prześledzenia historii w celu ponownego odkrycia tożsamości.

Ruiny są tym, co pozostaje, relikdami głęboko i drastycznie zmienionymi w przestrzeni, nie tylko przez czas, ale także przez naturę. W swoim wymownym i fascynującym obrazie ruiny muszą zostać przywrócone współczesnemu życiu, od którego często są dramatycznie oddzielone.

Dziedzictwo kulturowe ma uniwersalną wartość dla nas jako jednostek, społeczności i społeczeństw; kształtuje naszą tożsamość i życie codzienne i z tych powodów ważne jest, aby je zachować i przekazać przyszłym pokoleniom¹.

Partycypacja obywatelska stała się obowiązkiem etycznym i koniecznością polityczną. Ożywia społeczeństwo, wzmacnia demokrację i tworzy system zarządzania, który może odnowić warunki do "wspólnego życia", sprzyjając dobrobytowi i lepszej jakości życia.

Proces identyfikacji i ochrony dziedzictwa nie może zakończyć się sukcesem bez pewnego poziomu świadomości i akceptacji dziedzictwa wśród odwiedzających i mieszkańców społeczności.

Nasze działania w dziedzinie dziedzictwa kulturowego powinny być ukierunkowane na promowanie różnorodności i dialogu poprzez dostęp do dziedzictwa, aby wzmacniać poczucie tożsamości, pamięci zbiorowej i wzajemnego zrozumienia w obrębie społeczności i między nimi.

¹ Aby umożliwić zbliżenie się do dziedzictwa kulturowego Europejski Rok Dziedzictwa Kulturowego w 2018 roku zorganizował w całej Europie szereg inicjatyw i wydarzeń poświęconych różnorodności kulturowej dziedzictwa (na szczeblu unijnym, krajowym, regionalnym i lokalnym).

Pozostałości przeszłości (od ruin archeologicznych po budynki historyczne) rzadko zachowują swoje pierwotne cechy i częściej niż one są wynikiem wcześniejszych modyfikacji (spowodowanych celowymi interwencjami lub przyczynami naturalnymi).

Często niewiele pozostaje z pierwotnego zamysłu i nawet jeśli budynek dotarł do nas w stanie prawie nienaruszonym, jest to zawsze konserwacja częściowa, ponieważ zmienił się kontekst kulturowy, który go stworzył. Architekturę przeszłości musimy traktować jako "palimpsesty" skomplikowanych procesów transformacji, spowodowanych powtarzającymi się zmianami warunków historycznych i społecznych.

W przeszłości ruina była traktowana jako zasób, który można wykorzystać, a ludzkość interweniowała w nią bez obecnej nieśmiałości.

Współczesne interwencje architektoniczne na ruinach oscylują od konserwacji do reintegracji, aż do absolutnego ekstremizmu polegającego na rekonstrukcji, uznawanej za dopuszczalną i odpowiednią tylko wtedy, gdy opiera się na współczesnym projekcie, który ze znajomości historii prowadzi do kreatywnej i nowoczesnej formy i obrazu dzieła architektonicznego.

Interwencje na ruinach wydają się trudne i ryzykowne, na granicy pomiędzy archeologiczną i architektoniczną rekonstrukcją.

Jednak znaczenie samej ruiny może być osiągnięte jedynie poprzez ponowne włączenie dzieła w kontekst, z którego wydaje się ono wyłączone, stając się integralną częścią teraźniejszości, przy zachowaniu jego historycznych i pierwotnych znaczeń i wartości.

Celem, do którego należy dążyć, musi być przypisanie ruinie właściwego znaczenia, w logice konserwacji i szacunku dla zabytku, który ma być wzmocniony poprzez przekształcenia zgodne z autentycznością zrujnowanego dzieła, unikając deformacji i zmian w wizualnej i formalnej percepcji ruiny.

Obecnie istnieją 3 główne podejścia mające na celu wzmocnienie ruin:

1. Konserwacja ruiny w jej materialnej autentyczności, kształcie i okaleczonym wizerunku;
2. Muzeum na miejscu;
3. Reintegracja wizerunku ze współczesnym wzornictwem.

Oczywiście wybór takiego, a nie innego rozwiązania zależy od szeregu czynników i okoliczności, o których była mowa wcześniej.

Każdy przypadek jest przypadkiem samym w sobie i nie chce lub nie może być absolutnym punktem odniesienia dla wszystkich innych.

Dla przykładu, trzy przypadki konserwacji, renowacji i poprawy stanu ruin zlokalizowanych we Włoszech zostaną zilustrowane poniżej, oferując zarys praktyki operacyjnej wprowadzonej w życie na tym terytorium w celu ochrony tego złożonego i bezcennego dziedzictwa.

2. Zachowanie ruiny w jej materialnej autentyczności, kształtu i okaleczonego wizerunku: Opactwo św. Galgano (Chiusdino - Siena, Toskania)

Opactwo St. Galgano w Valdimerse jest jednym z najciekawszych przykładów włoskiego gotyku cysterskiego.

Wiek największej świetności opactwa to XIII i XIV, ale od początku XV wieku rozpoczął się upadek, którego kulminacją było zawalenie się sklepień kościoła opactwa (1781), ruina dzwonnicy (1786) i kościelny wyrok profanacji (1789).

Zespół opactwa składa się ze słynnego kościoła "bez dachu" i potężnego budynku umieszczonego wzdłuż prawego ramienia transeptu. W budynku tym znajdowały się zakrystia, archiwum, kapitułarz, salon i skryptorium, a na piętrze dormitorium i kaplica. Po prawej stronie kościoła opactwa znajdował się krużganek, który całkowicie zniknął.

Opactwo zostało zbudowane na planie krzyża łacińskiego z trzema nawami, o długości 72 metrów i szerokości 21. Absydę wieńczy sześć okien jednokwaterowych i okno różane, które nadają całej strukturze architektonicznej niezwykłą lekkość i elegancję.

Ryc. 1 Opactwo św. Galgano, źródło: <https://www.guidesiena.it/tour/san-galgano/>

Ryc. 2 Opactwo św. Galgano, źródło: <https://www.guidesiena.it/tour/san-galgano/>

Ryc. 3 Opactwo św. Galgano, widok z lotu ptaka źródło: <http://www.ilcittadinoonline.it/cultura-e-spettacoli/san-galgano-un-templare-terra-di-siena/>

W 1503 roku opactwo zostało powierzone opatowi komendatoryjnemu, co przyspieszyło upadek i ruinę całego kompleksu. Administracja opatów komendatoryjnych okazała się tak nieudolna, że jeden z nich, w połowie wieku, kazał usunąć ołowiane pokrycie z dachu kościoła, przez co budowle szybko niszczały.

W 1577 roku rozpoczęto prace restauracyjne, ale były to bezużyteczne interwencje, które nie zdołały zminimalizować postępującej degradacji.

W pierwszej połowie XVIII wieku kompleks rozpadł się na kilka części, a te, które pozostały, były nienaruszone jeszcze przez krótki czas. W 1781 roku zawaliło się to, co pozostało ze sklepień, a w 1786 roku z powodu uderzenia pioruna zawaliła się dzwonnica; główny dzwon, wykonany w XIV wieku, ocalał, ale już kilka lat później został sprzedany jako brąz.

W następnych latach opactwo przekształcono w odlewnię, aż w 1789 roku kościół został definitywnie zdekongsekwrowany i opuszczony. Natomiast pomieszczenia klasztorne stały się siedzibą gospodarstwa rolnego i zostały częściowo odrestaurowane już w pierwszych dziesięcioleciach XIX wieku.

Pod koniec XIX wieku pojawiło się nowe zainteresowanie tym zabytkiem.

W celu odrestaurowania budynku, w 1896 r. architekt Antonio Canestrelli rozpoczął badania struktur architektonicznych, a cały budynek stał się centrum badań historycznych wspartych kampanią fotograficzną przeprowadzoną przez Fratelli Alinari z Florencji.

Ryc. 4 Opactwo św. Galgano przed pracami konsolidacyjnymi, ok. 1890 r., źródło: Archiwa Alinari, Florencja

W 1924 roku Gino Chierici, realizując projekt renowacji opactwa San Galgano, domyślił się, że budynek zbyt długo popadał w ruinę i dobrze zrozumiał, w jaki sposób ten fragmentaryczny obraz został uhistoryczniony w zbiorowej wyobraźni, przyczyniając się do zwiększenia siły oddziaływania tych pięknych ruin. Konieczne było określenie strategii interwencji, która nie zmieniałaby na poziomie semantycznym tego, co pozostało z opactwa.

Jeszcze przed przeanalizowaniem relacji między opactwem a kontekstem naturalnym, który je zaadaptował, mówiąc w przenośni, jako ruinę, skupiono się na jego aktualnym stanie zachowania i przystąpiono do starannych badań historycznych, które mogłyby wyjaśnić przyczyny tak zaawansowanej degradacji.

Właśnie zadowolający stan konserwatorski zachowanych struktur popchnął Chieriego do interwencji konsolidacyjnej, która nie zmieniałaby symbolicznego obrazu ruiny.

W tym momencie Chierici podejmuje temat fragmentu, pracując nad ruiną jako nadwyżką i jako brakiem, analizując pozostałości w celu wyjaśnienia zarówno poziomu ich zachowania, jak i potencjału ekspresyjnego, aby określić granice możliwych integracji.

Chierici podjął decyzję o przeprowadzeniu zachowawczej interwencji polegającej na czystej konsolidacji z pewnymi dodatkami strukturalnymi mającymi na celu zagwarantowanie równowagi statycznej budynku, bez zainteresowania tematem ponownego użycia.

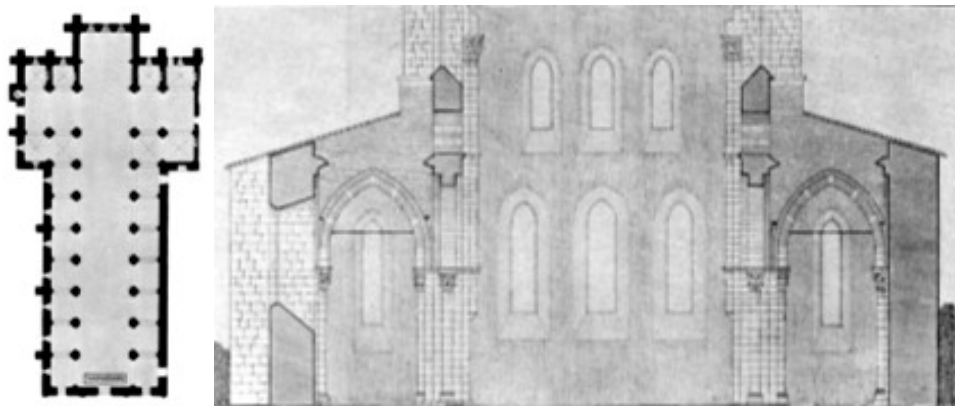
Chierici użył terminu "konsolidacja", a nie "renowacja", aby zdefiniować swój projekt, prawdopodobnie w celu podkreślenia różnicy między jego wyborami a tym, czego większość ówczesnych techników oczekiwałaby od renowacji.

Chierici postanowił zburzyć i odbudować z odzyskanych materiałów sklepienie przykrywające ostatnie przęsło lewej nawy bocznej, które, w przeciwieństwie do pozostałych, było wykonane z cegły; częściowo skonsolidował i odrestaurował niektóre elementy architektoniczne oraz odbudował trzeci, ostatni łuk poprzeczny lewej nawy w pobliżu transeptu.

Eliminując niebezpieczeństwo zawalenia się ścian, Chierici wzmocnił wszystkie mury, wyburzając i rekonstruując niebezpieczne części oraz naprawiając uszkodzenia.

Ta interwencja stanowi, w kontekście włoskim, ważny punkt odniesienia z metodologicznego punktu widzenia, zwłaszcza dziś, gdy problem ochrony dowodów archeologicznych staje się coraz bardziej palący.

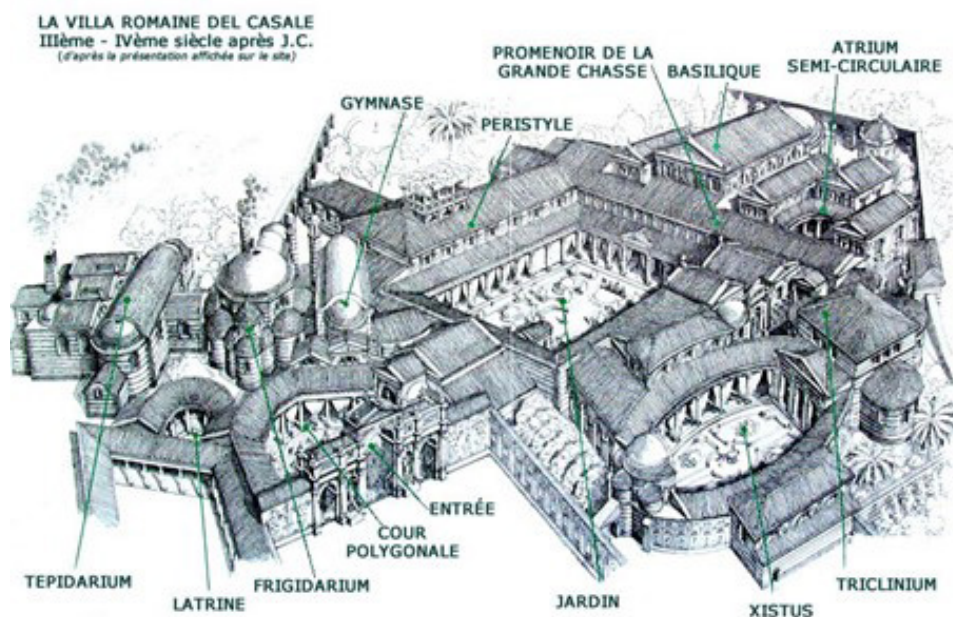
Zróznicowane dziedzictwo archeologiczne, z którym musimy się zmierzyć, uwidatnia złożoność interwencji ochronnych, a podejście takie jak to zastosowane przez Chiericiego w opactwie St. Galgano uświadamia nam, że ochrona może przybierać różne formy i różne znaczenia.

Ryc. 5 Projekt konsolidacji opactwa św. Galgano autorstwa Gino Chiericiego, źródło: G. Chierici, *Konsolidacja pozostałości świątyni San Galgano*, [w:] *Biuletyn Sztuki Ministerstwa Edukacji Publicznej: wiadomości o muzeach, galeriach i zabytkach Włoch*, Wyd. 4, ser. 2, nr. 3 (wrzesień 1924)

3. Konserwacja i restauracja ruin z rozszerzeniem przez muzeum na miejscu: Villa Romana del Casale (Piazza Armerina - Enna, Sycylia)

Wpisana w 1997 roku na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, Villa Romana del Casale jest przykładem luksusowej willi rzymskiej z okresu późnego cesarstwa, której przeznaczeniem były wakacje lub polowania. Pochodzący z okresu między końcem III a początkiem IV wieku obiekt ma typologię dworu (*pars dominica*) należącego do dużej wsi (*mansio*), znajdującej się w dzielnicy Sofiana, oddalonej od willi o pięć kilometrów.

Ryc. 6 Villa Romana del Casale, źródło: http://www.fiesicilia.it/e1sicilyfest/wp-content/uploads/sites/2/photo-gallery/imported_from_media_library//130-villa-romana-sicily-piazza-armerina.jpg

Villa ma 48 pokoi (około 3500 metrów kwadratowych powierzchni) i słynie z bogactwa i jakości swoich mozaik (z 4-go wieku naszej ery), które są uznawane za jedne z najpiękniejszych rzymskich mozaik in situ do tej pory. Mozaiki te świadczą o zwyczajach życia rządzącej klasy rzymskiej i pokazują wzajemne wpływy między kulturami i wymiany w starożytnym basenie Morza Śródziemnego - między światem rzymskim a obszarem Afryki Północnej - i pozwalają prześledzić historię największego z imperiów, ze scenami z życia codziennego, przedstawieniami bohaterów i bóstw, scenami polowań i gier.

Villa była zamieszkała jeszcze w czasach bizantyjskich i wczesnego średniowiecza (V-VII w.), a w okresie arabsko-normańskim (X-XII w.) była nadal odwiedzana jako emporium i ośrodek rolniczy.

Między XIV a XV wiekiem, po zniszczeniach z poprzednich stuleci, powstał nowy ośrodek rolniczy zwany Casale, od którego pochodzi obecna nazwa obszaru archeologicznego.

Ryc. 7 Villa Romana del Casale, widok z lotu ptaka, interwencja arch. Minissi, źródło: <http://www.siciliafan.it/wp-content/uploads/2013/07/033.jpg>

Po kolejnych zniszczeniach i powodziach, a w konsekwencji osunięciach ziemi, które objęły wiele obszarów kompleksu, starożytna osada rzymska została trwale opuszczona. Pierwsze prace wykopaliskowe rozpoczęły się w 1881 roku, a następnie były wznawiane w latach 1935-1939; w latach 50-tych XX wieku cały kompleks został wydobyty na światło dzienne.

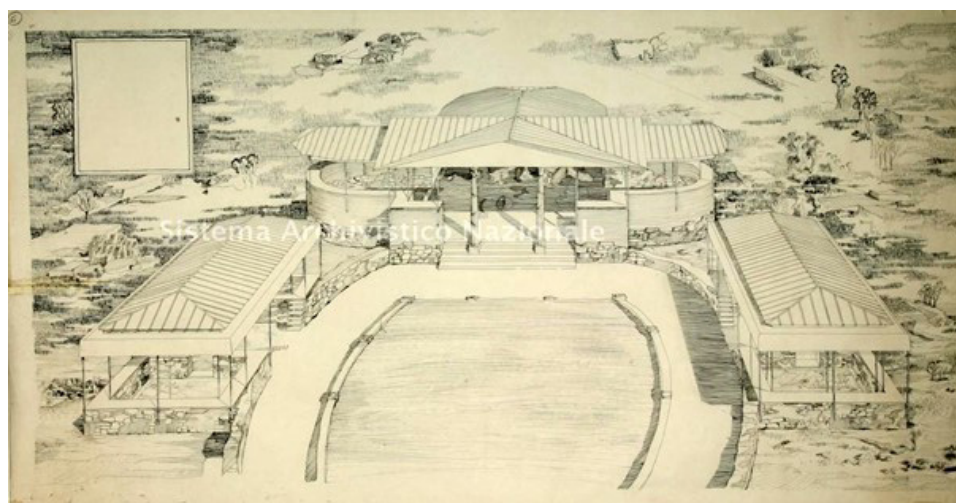
Ingerencję w pokrycie dużej sali triabsidata (*Triclinium*) zaprojektowanej przez architekta Piero Gazzolę datuje się na rok 1941.

W 1958 roku, w następstwie konkursu, architekt Minissi został zaangażowany do prac konserwacyjnych i ulepszenia willi. Minissi zaprojektował system dachowy, który zdołał pogodzić potrzebę ochrony ruin archeologicznych in situ z poszanowaniem i utrzymaniem atmosfery stworzonej przez same ruiny.

Projekt, dzięki przejrzystości i lekkości użytych materiałów, zachowuje rozpoznawalność systemu willi, z widocznymi antycznymi śladami ścian i mozaikami podłóg, tworząc niematerialną przestrzeń oświetloną rozproszonym, pośrednim światłem naturalnym.

Architekt nie realizuje jednego dachu nad całym *domus*, ale więcej dachów, każdy z nowoczesnych materiałów i technologii i proponuje dla każdego z nich formę, jaką mógł mieć pierwotnie. Dzięki takiemu rozwiązaniu Minissiemu udaje się odtworzyć, w sposób idealny, pierwotną kubaturę willi. Cienkie stalowe filary, oparte na śladach ścian, podtrzymują dach. Objętości, warstwy dachu i ściany wykonane są z przezroczystego tworzywa sztucznego (*perspex*), innowacyjnego jak na tamte czasy.

W przeciwieństwie do praktyki stosowanej w tamtych latach, konstrukcja podwieszonych metalowych kładek na szczycie starożytnych murów obwodowych tworzy podwyższoną ścieżkę, która pozwala na czytanie mozaik z góry, bez deptania ich i organizuje całą trasę zwiedzania.

Ryc. 8 Villa Romana del Casale, Projekt Arch. Minissiego, źródło: SAN – Sistema Archivistico Nazionale (Narodowy System Archiwalny). Archiwum architekta, http://www.architetti.san.beniculturali.it/architetti-portlet/showImage/fedora?pix=san.dl.SAN:IMG-00006047/DS_IMAGE_1/2012-04-10T14:18:21.996Z

Budynek Villa del Casale wpisuje się w historię współczesnego muzealnictwa archeologicznego ze względu na odrzucenie wszelkich prób kamuflażu lub odtwarzania fałszywej stylistyki, ze względu na minimalizm, wybór materiałów i form, przejrzystość i lekkość innowacyjnych materiałów i zaawansowanych technologii, wreszcie ze względu na ciągłe zwracanie uwagi na potrzebę konserwacji in situ znalezisk archeologicznych i zmienionych potrzeb szerszego wykorzystania przez publiczność.

Rozwiązanie zaprojektowane przez Minissiego było zawsze bardzo cenione przez współczesnych krytyków.

Na przestrzeni kilkadziesiąt lat po realizacji dzieło Minissiego zostało zniekształcone przez brak konserwacji, powtarzające się akty wandalizmu, próby podpalenia, powódź w 1991 roku, celowe zniszczenie podwieszanych sufitów oraz zastąpienie całych szklanych tafli bocznymi okiennicami, co utrudniło cyrkulację powietrza, którą umożliwiały wcześniej istniejące okiennice.

W 2004 roku region Sycylii mianował Vittorio Sgarbiego wysokim komisarzem do spraw renowacji willi, który zlecił architektom Lucio Trizzino i Mario Belliniemu wymianę obecnego pokrycia dachowego.

Architekci zaprojektowali ogromną kopułę o średnicy 160 metrów, wysoką na 40 metrów, ze stali i szkła, rozwiązanie bardzo odmienne i w rzeczywistości nieosiągalne, tak więc w tym samym roku Sgarbi mianował architekta Guido Canali, który ponownie zaproponował pokrycie zaprojektowane przez Minissiego, realizując je za pomocą modułowego systemu konstrukcyjnego, pokrytego otynkowanymi panelami aluminiowymi. Nawet ta hipoteza została odrzucona, a następnie ogłoszono konkurs, który doprowadził w 2006 roku do zatwierdzenia projektu arch. Guido Meli (dyrektora Parku Archeologicznego), przez Regionalny Wydział Robót Publicznych.

Projekt, opracowany przez Regionalne Centrum Projektowania i Restauracji, kierowane przez samego Meli, proponuje rekonstrukcję ścian całej willi z płyt gipsowo-kartonowych na obwodzie, otynkowanych w glinianym pesto, oraz drewniany dach, chroniony przez miedziany płaszcz.

Ryc. 9 Villa Romana del Casale w latach: 1954, 1962 i 90-tych, źródło: Archiwa Alinari, Florencja

W 2007 roku, ponieważ pokrycie Minissiego uległo całkowitemu zniszczeniu z powodu braku konserwacji i niewłaściwych interwencji, postanowiono zlikwidować stare dachy i układ muzeum, uważany przez Sgarbiego nie tylko za nieefektywny, ale także za przestarzały, nieodpowiedni i niezdolny do przywołania oryginalnej objętości willi.

Pomimo usilnych próśb, aby nie burzyć dzieła Minissiego, nowa interwencja architekta Meli została zrealizowana, rezygnując z rozwiązań zaproponowanych przez Minissiego i zastępując poprzednią lekkość bardziej inwazyjną interwencją i oświetlając mozaiki jedynie sztucznym światłem.

Ryc. 10 Villa Romana del Casale, źródło: FIE - Komitet Regionalny Sycylii, Włoska Federacja Turystyki Pieszej, http://www.fiesicilia.it/e1sicilyfest/wp-content/uploads/sites/2/photo-gallery/imported_from_media_library/49_villa-romana-del-casale.jpg

Ryc. 11 Villa Romana del Casale, źródło: FIE - Komitet Regionalny Sycylii, Włoska Federacja Turystyki Pieszej, http://www.fiesicilia.it/e1sicilyfest/wp-content/uploads/sites/2/photo-gallery/imported_from_media_library/16230233072_fb238c119c_b.jpg

4. Konserwacja i restauracja ruin z reintegracją wizerunku poprzez współczesny design: Tempio Duomo Rione Terra (Pozzuoli - Neapol, Kampania)

Miejsce to składa się z rzymskiej świątyni, na której obwodzie, z późniejszymi adaptacjami i przekształceniami, została zbudowana barokowa katedra. Datowanie świątyni na epokę augustowską potwierdza nazwisko architekta Cocceio, które widnieje w inskrypcji na jej wschodniej ścianie.

Świątynia z białego marmuru, była *pseudoperyferium* z dziewięcioma kolumnami korynckimi na dłuższych bokach i sześcioma na krótszych, z kwadratową celą również z marmuru.

Od końca V wieku starożytna świątynia została zaadaptowana na kościół chrześcijański, poświęcony św. Prokole, i pozostała widoczna pod nowymi strukturami aż do 1632 roku, kiedy to nowy układ katedry ukrył starożytną strukturę pod barokowymi dekoracjami i sztukateriami, pozostawiając widoczne tylko niektóre korynckie kapitały nad drugorzędnymi drzwiami budynku i kilka fragmentów *epistilio*.

Ryc. 12 Tempio Duomo Rione Terra przed pracami renowacyjnymi, źródło: http://1.bp.blogspot.com/-sq_JcdJgGbw/U5AVyZ0HuoI/AAAAAAAAPRg/mTB15YaN5dM/s1600/fig.+2+--+Esterno+della+cattedrale+di+Pozzuoli.jpg

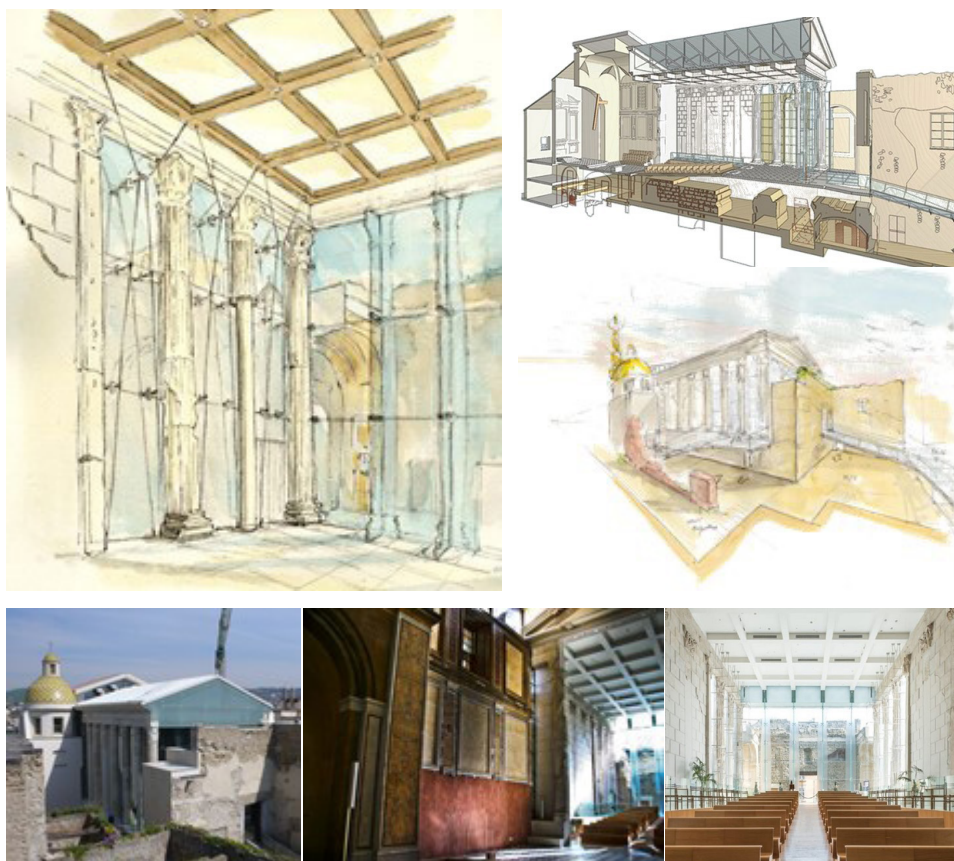
W 1964 r. gwałtowny pożar niszczył dach, nawę główną i znaczną część XVII-wiecznego wystroju ponownie wydobył na światło dzienne strukturę starożytnej świątyni Augusta.

Prace konserwatorskie rozpoczęte w 1964 r. i kontynuowane do 1972 r. powierzono architektowi Ezio de Felice, który uprzywilejował części archeologiczne ze szkodą dla konstrukcji barokowej.

Interwencje obejmowały wzmocnienie świątyni poprzez wprowadzenie elementów żelaznych oraz budowę żelbetowej płyty na mikropalach; dla tymczasowej ochrony świątyni zbudowano wówczas metalowy dach. Prace przerwano nagle z powodu braku środków finansowych.

Międzynarodowy konkurs na projekt renowacji Tempio Duomo Rione Terra w Pozzuoli, ogłoszony przez region Kampania, wyznaczył pewne kryteria, którymi należało się kierować:

- Przestrzeganie zasad odbudowy;
- Poszanowanie archeologicznej i renesansowo - barokowej preegzystencji;
- Wyróżnialność współczesnych interwencji i integracji;
- Dbałość o poczucie miejsca;
- Refunkcjonalizacja katedry.

Ryc. 13 Tempio Duomo Rione. Projekt Renowacji, źródło: Projekty GNOSIS <http://www.gnosisarchitettura.it>

Projekt renowacji zabytku powinien mieć na celu utrzymanie funkcji (archeologicznej/miejsca kultu) oraz wzmocnienie historyczno-artystycznego i krajobrazowego otoczenia, w którym jest umieszczony.

W rezultacie powstało miejsce-muzeum, które łączy w sobie archeologiczną funkcję ochronną z funkcją ponownego wykorzystania liturgicznego.

Grupa projektantów postawiła sobie za cel osiągnięcie jednolitej wizji, zarówno wewnątrz jak i na zewnątrz, dwóch momentów powstawania zabytku, fazy starożytnej świątyni rzymskiej i katedry chrześcijańskiej.

Trudność planowania polegała na tym, aby złożona warstwowość budynku stała się zrozumiała. Interwencja opiera się na dokładnym projekcie konserwatorskim, mającym na celu zapewnienie zachowania jak największej liczby istniejących elementów.

Projekt gwarantuje optymalne wykorzystanie miejsca poprzez podwójną funkcję, odnowienie liturgicznego wykorzystania przestrzeni ściśle religijnej oraz wykorzystanie kulturalne, towarzyszące zwiedzaniu archeologicznemu i lepszej zbiorowej przyjemności.

5. Wnioski

Mając świadomość niemożności udzielenia uogólnionej odpowiedzi architektonicznej ze względu na wyjątkowość każdego artefaktu archeologicznego, należy podjąć próbę zdefiniowania krytycznych kwestii, które nieuchronnie kryją się za konserwatywnymi strategiami przyjętymi w celu ochrony dowodów archeologicznych.

Jest oczywiste, że dodanie osłony jest motywowane potrzebą konserwacji na miejscu, ale nie powinno to automatycznie prowadzić do uogólnionej hipotezy, że każde stanowisko archeologiczne musi być osłonięte.

Uzasadnienie potrzeby takiej interwencji ochronnej oraz rozwiązania, jakie należy przyjąć dla jej realizacji, zależą od licznych i zróżnicowanych cech i uwarunkowań poszczególnych stanowisk archeologicznych, a przede wszystkim od ich zawartości.

Jest oczywiste, że uzasadniona jest ochrona zespołów architektonicznych bogatych w treści artystyczne, dekoracyjne lub wyposażenie, w celu zachowania ich w kontekście środowiskowym i we wzajemnych relacjach (jak w Villa Romana del Casale); tymczasem nieuzasadniona może wydawać się ochrona za pomocą pokryć struktur murów, które są trwałe i które mogą być chronione metodami nie zmieniającymi obrazu miejsca (opactwo św. Galgano). Z drugiej strony, wciąż uzasadnione jest wprowadzanie pokrycia ochronnego w zespołach archeologicznych, jeśli konstrukcje murowane zostały wykonane z materiałów delikatnych i łatwo ulegających zniszczeniu lub jeśli przewiduje się ponowną funkcjonalizację obiektu (Tempio Duomo Rione Terra).

Opisane rozwiązania stanowią konkretyzację całej debaty na temat renowacji i relacji między architekturą i renowacją, tym co nowe i tym co starożytne, która angażowała, począwszy od okresu powojennego, wszystkich głównych badaczy tamtych czasów i wyznacza inny sposób prowadzenia badań projektowych, mający na celu potwierdzenie pełnego prawa do współistnienia kultury projektu nowego obok starożytnego, przy jednoczesnym uprzywilejowaniu celu, jakim jest ochrona znalezisk archeologicznych in situ.

Bibliografia

AA. VV., Dossier Villa Romana del Casale di Piazza Armerina. Kalòs. Arte in Sicilia, Gruppo Editoriale Kalòs n. 1 (2011), ss. 4-25.

Ashurst J., *Conservation of ruins*, Amsterdam; Londyn: Elsevier/Butterworth-Heinemann, 2007.

Augé M., *Rovine e macerie. Il senso del tempo*, Toryn: Bollati Boringhieri, 2004.

Billeci B., Gizzi S., Scudino D., *Il rudere tra conservazione e reintegrazione: atti del convegno internazionale (Sassari 26-27 settembre 2003)*, Rzym: Gangemi, Roma, 2006.

Buonincontri F., *Architettura contemporanea e tracce urbane ed architettoniche dell'antico*, [Tesi di Dottorato], Dottorato di Ricerca in Composizione Architettonica, Università degli Studi di Napoli Federico II, XXIV ciclo, 2011.

Carbonara G., *La reintegrazione dell'immagine. Problemi di restauro dei monumenti*, Rzym: Bulzoni Editore, 1976.

Carbonara G., Pergoli Campanelli A., *Tempio-Cattedrale in Pozzuoli. Un confronto esemplare anche per la contemporanea presenza di quasi tutti gli esponenti dei principali orientamenti attuali, teorici e operativi, del restauro in Italia*, [w:] A.R, Bimestrale dell'Ordine degli Architetti di Roma e Provincia, anno XI, nr. 60, luglio-agosto 2005.

Carbonara G., *Restauro del moderno e archeologia a Piazza Armerina, La sistemazione di Franco Minissi della Villa romana del Casale*, [w:] Paesaggio urbano, nr. 1, 2006, ss.30-39.

Chierici G., *Il consolidamento degli avanzi del tempio di San Galgano*, [w:] Bollettino d'arte del Ministero della pubblica istruzione: notizie dei musei, delle gallerie e dei monumenti d'Italia, Anno 4, ser. 2, nr. 3 (sett. 1924), ss. 129-140.

De Maio F., *Città delle muse; i riusi e i recuperi. MDB - Restauro del Tempio Duomo di Rione Terra, Pozzuoli*, [in:] Casabella, (Supplemento dal duemila al futuro. Architetture e infrastrutture per lo sviluppo a Napoli e in Campania), anno LXIX, nr. 737, ottobre 2005, Mediolan: Mondadori.

De Martino G., *Rovine e ruderi: conservazione e progetto*, Rzym: Gangemi Editore, 2017.

Dezzi Bardeschi M., *Pozzuoli: l'esito del concorso per il recupero del Tempio-Duomo del Rione Terra*, [in:] ANANKE, Edizioni Alinea, Firenze, nr. 43, settembre 2004, ss. 50-69.

Gheri A., Mazzino F., *Landscape & ruins : planning and design for the regeneration of derelict places*, proceedings of ECLAS conference 2009: Genova, 23rd-26th september 2009, Alinea, Florencja.

Marini M., *Chiusdino. Il suo territorio e l'abbazia di San Galgano*. Siena: Nuova Immagine editrice, 1995.

Minissi F., *Ipotesi di impiego di coperture metalliche a protezione di zone archeologiche. Restauro. Quaderni di Restauro dei Monumenti e di Urbanistica dei Centri Antichi*, Edizioni Scientifiche Italiane, 81 (1985), ss. 27-31;

Minissi, F., *Perché e come proteggere i siti archeologici*, [in:] Restauro. Quaderni di Restauro dei Monumenti e di Urbanistica dei Centri Antichi, Edizioni Scientifiche Italiane, 90, 1987, ss. 78-85.

Oteri A. M., *Rovine: visioni, teorie, restauri del rudere in architettura*, Rzym: Argos, 2009.

Riegl A., *Der Moderne Deukmalkultus. Sein weswn und seine Entstehung*, Wien- Leipzig: Braumuller, 1903. Trans. it., Scarocchia S., *Il culto moderno dei monumenti. Il suo carattere e i suoi inizi*, Bologna: Nuova Alfa Editoriale, 1990.

Romeo E., Morezzi E., Rudiero R., *Riflessioni sulla conservazione del patrimonio archeologico*, Rzym: ARACNE Editrice, 2014.

Stanley-Price N., *The Reconstruction of Ruins: Principles and Practice*, [w:] Richmond A., Bracker A., *Conservation: Principles, Dilemmas and Uncomfortable Truths*, Elsevier, 2009.

Ugolini A., *Ricomporre la rovina*, Florencja: Alinea Editrice, 2010.